

Dobay Béla

Erdélyi János és kora

1.

Európában 1814-ben, Erdélyi János születésének évében bizonyára sokan fellélegeztek: azt hitték, hogy a nagy francia forradalom és a napóleoni háborúk okozta megpróbáltatásoknak, zaklatásoknak és nélkülözéseknek vége. Azt hitték, hogy a Párizst is elfoglaló angol-osztrák-orosz-porosz koalíció katonai győzelme lezár egy olyan negyedszázadot, amelynek – a tapasztalatok szerint – igazi jellemzője nem annyira a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméjének rohamos térhódítása, mint inkább a nyers hatalmi törekvések, az önző politikai érdekek és a machiavelista diplomáciai módszerek érvényesülése volt. Azt hitték, hogy befejeződött egy olyan korszak, amely földrészünk országainak lakosaitól borzasztó anyagi és emberáldozatot kívánt... Úgy gondolták, hogy megkezdődik egy olyan világ, amely segít a népeket-nemzeteket 1789 és 1814 között ért sokkhatásokat kiheverni.

Sajnos, amennyien hittek abban, hogy Napóleon legyőzői – I. Ferenc osztrák császár, III. György angol király, III. Frigyes porosz uralkodó és I. Sándor orosz cár – új és az előzőnél jobb fejezetet nyitnak Európa történelmében, annyian csalódtak. A győztesek önös érdekeiknek megfelelően bántak Európa országaival és népeivel: pl. meghiúsították az olasz egységet, Lengyelországot felosztották egymás közt. Majd – Anglia külön utas politikájával szembefordulva – az osztrákok, a poro-

szok és az oroszok Szent Szövetségbe tömörültek. Részint azért, hogy az 1815-ös bécsi kongresszuson nekik ítélt országrészek átadását – akár fenyegetéssel is – kikényszerítsék; részint pedig azért, hogy az érdekszférájukba tartozó országokban megpróbálják – akár fegyverrel is – a feltámadó nemzeti mozgalmakat elnyomni. Reformokkal – olykor jóval korábban kezdeményezett reformok folytatásával – szeretnék volna (a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején) változtatva megőrizni a túlhaladott gazdasági és társadalmi berendezkedést. Ausztria például – „belterjesen” – 1781 után felgyorsította a jobbágyrendszer korábban megkezdett „leépítését”. Poroszország 1807-ben – a dologi terhek és adók megváltása esetén – „mentesítette” a jobbágyokat feudális személyi kötöttségeiktől. Oroszország 1861-ben – a szövetségeseitől alaposan elmaradva – szintén végrehajtotta a jobbágyfelszabadítást.

A jobbágyok felszabadítása után azonban a fél-abszolútista módon kormányzott monarchikus országokban egyenlőtlenül, de mindenütt „lökést kapott” az iparosodás és a városiasodás, az állami közintézmények kiépítése. Csak a társadalmak hagyományos, rendi színezetű tagoltsága változott nehezen. A nemesség húzódozott attól, hogy osztozzon a hatalmon a feltörekvő polgársággal. Az úgynevezett honorácior értelmiség szocializálódása vontatottan ment. A jobbágyság, illetve az említett

országokban jogi értelemben véve már szabad parasztság a tulajdonszerzés (birtokbirtoklás) nehézségei és az előítéletek miatt nemigen tudott boldogulni. A kézműves, az árus, a céh- vagy manufaktúrabeli szakember, a gyári munkás – konzervatív felfogás szerint – alig számított „valakinek”...

2.

A vázolt általános helyzetképnél csak a korabeli magyar valóság mutatkozott rosszabbnak. A francia forradalom és a Napóleon elleni hadviselés következtében nyomorúságosabb lett a jobbágyság sorsa: fokozódtak az úrbéri terhek, az úriszékek szigorúbban toroltak meg minden „vétket”. Alig múlt el év aszály, marhavész, éhínség és lakosságpusztító járványok nélkül. Az éppen trónoló Habsburg uralkodók – országgyűlési hozzájárulással vagy anélkül – újabbnál újabb adókat vetettek ki a népre. Kíméletlenül leszámoltak a rendszer ellenfeleivel (itt gondolok pl. a Martinovics Ignác-féle összeesküvés kapcsán hozott halálos ítéletekre); üldözték az úgynevezett másképp gondolkodókat; lefokozták, elbocsátották vagy bebörtönözték a hadsereg „osztrák regula” ellen berzenkedő magyar tisztjeit. Ágensek lestek az elégedetlenkedőkre; az írástudókat megpróbálták féken tartani a cenzorok. Véradót is szedtek: a nyugati fronton elesett katonák pótlására tízezerszámra hurcolták el a hadra fogható fiatalokat. Hazánk 25 év alatt elszenvedett háborús vesztesége – ezt még egy mai magyar is csak megrendülten tudja kimondani – körülbelül 350 ezer fő volt.

3.

A megrendülés érthető, ha belegondolunk: Baráth Tibor *Magyar történetének* adatai szerint a 15. század végi Magyarország 4 millió lakossal rendelkezett. A lakosság

80 százaléka, tehát 3 millió 200 ezer ember magyar volt. Az öldöklő 16-17. század azonban – a „két pogány közt egy hazáért” vívott harc – úgy megritkította népünk sorait, hogy a 18. század elejére szülőföldünkön mindössze 2 millió 582 ezer lakos maradt. Közülük pedig csak 1 millió 160 ezer, azaz az emberek 44,9 százaléka volt magyar. A Rákóczi-szabadságharc után Magyarország népességén belül – a Habsburgok szándékának megfelelően – tovább romlott a magyarság számaránya: külföldiek szervezett betelepítése és spontán betelepülése következtében 1787-re aggasztó kisebbségbe kerültünk saját hazánkban. Ezért határainkon kívül és belül jó néhány emberben felrémlett a nemzethalál látomása. Ami nem meglepő, hiszen az országot a 18. század vége felé már 8 millió 3 ezer ember lakta, de köztük alig akadt 3 millió 122 ezer, azaz 39 százaléknyi magyar. Az emberek többsége a nálunk megtelepedett sokféle nemzetiség valamelyikéhez tartozott.

Ilyen adatok birtokában meglepődhetünk-e azon, hogy amikor a huszonéves Erdélyi János Sárospatakon, Berzétén vagy Pesten először találkozott a német J.G. Herder *Eszmék az emberiség történetének filozófiájához* (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1784-91) című művében azzal a mondattal, hogy „A mások közé ékelt, kiszámú magyaroknak századok múltán talán majd a nyelvét sem lehet felfedezni” – hideg futott végig a hátán.

Ki ne vette volna a szívére azt, ami – herderi jóslatként – lelke legmélyéig meg rázott még egy Kölcsey Ferencet is? Hogy néha-néha olyan reménytelennek érezte sorsunkat, mint ahogy a *Zrínyi második énekében* írta(1838): „És más hon áll a négy folyam / S szebb arcot ölt e föld kies határa, / Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.”

Csodálkozhatunk-e azon, hogy a hazafias érzelmű társadalmi és szellemi elit egy részének – szembesülve a lesújtó állapotokkal – legalábbis átmenetileg megrendült a hite a „kisszámú magyarok” jövőjében? De azon se csodálkozunk, hogy megrendülésüket nem a kikerülhetetlennek látszó végzet elfogadása követte, hanem a sorsfordító elhatározások és tettek egész sora! Röpiratok jelentek meg; kritizálták a hátrányos paktumokra épített osztrák-magyar viszonyt, a Habsburg császári-királyi udvar elnyomó politikáját. A vármegyei közgyűlések számos esetben szabotálták a törvénytelennek tartott bécsi rendeletek végrehajtását; tiltakoztak az önkényeskedések ellen. Az országgyűlések egyre akaratosabb felirati kérelmekkel ostromolták az uralkodót: a nemzeti sérelmeket nem lehetett a végletekig bagatellizálni...

Miközben az osztrák-magyar felek között a nemzeti sérelmek előtérbe kerültek, meg kellett találni a fenyegető nemzetihalál elkerülésének módját is. Ez úgyszólván Széchenyi István felelősségtudattól áthatott szöveget intézett *Magyarország képviselőihez*: „Az emberiségnek egy nemzetet megtartani», ez és nem kevésbé forog most kérdésben, s rajtunk áll ennek szerencsés eszközlése. Feleljünk meg – Istenért – e díszhivatásnak. Fiatal és régi, nemes és nem nemes, katolikus és nem katolikus, fogj kezet most, s hiú szenvedemednek, kislelkű viszálykodásidnak ne áldozd fel honod javát, de valóban még létét is. Mentsd meg tenmagad azon keserű epedések fullánkitól, melyek még síron túl is kínoznák boldogtalan lelkedet, ha gyengeséged közt anyádat, a hazát, gázolni tudnád, most, midőn rokonérzés által egyesítve nemcsak ura lehetnél az azt fenyegető veszélyeknek, de Hunniát eddig alig sejtített magasságra is emelhetnéd. [...] Nemzetiség, hazaszeretet azon titok, mely mindent egyesít. Az elsőt lehetőségig

kifejteni, a másodikat minden anyaföldünket-lakja kebelben lehetővé tenni s így háborítatlan s csendes, de életteli jövődőt virrasztani hazánkra, nekünk, nemeseknek, polgároknak, birtokosoknak, mint Magyarország képviselőinek, legszentebb tisztünk.” (Stádium, 1831)

Megmaradásunk érdekében dolgozni kezdett a megfogyatkozott magyarság életösztöne. Vörösmarty Mihály korfestése később is, 1850-ben hitelesen érzékeltette, hogy mit jelentett akkor az önmagunkra eszmélés: *Munkában élt az ember mint a hangya: / Küzdött a kéz, s szellem működött, / Lángolt a gondos ész, a szív remélt, / S a béke izzadt homlokát törölvén / Meghozni készült a legszebb jutalmat, / Az emberüdvöt, melyért fáradozott.” (Előszó)*

4.

Erdélyi János 1824-ben, mikor szülőfaluját, Kiskapost és a nagykaposi elemi elhagyva Sárospatakra került, már a reformkort megelőző nemzeti ébredés szellemét érezte maga körül. A híres Református Kollégiumba nyert felvételt. A több mint 4 ezer lakosú községben pezsgő diákélet fogadta; a gimnazista, teológus és jogász ifjúság meghatározó része volt a lakosság. A kiművelés alatt álló emberfők értéket és mértéket jelentettek mindenki számára; egymásra is ösztönzően hatottak. Lgyekeztek nemcsak a hit, a tudományok és a művészetek forrásaiból meríteni, hanem az országos gondokba is „belekóstolni”. A haladó nemzeti törekvések iránt egyre fokozódó érdeklődést tanúsítottak. Erdélyi János ezek közé a kiművelés alatt álló, sőt a szenvedélyes önképzéssel is foglalkozó diákok közé tartozott. (Példaképe iskolatársa, a nála két évvel idősebb Szemere Bertalan volt.)

Sárospatak lakosságának nagy részét a diákok alkották. Az élükön álló tanárok zöme nemcsak oktatott, hanem nevelt is. Tág

látókörű, korszerű ismeretanyaggal rendelkező ember volt. Nemzetben gondolkodott, de távol állt tőle az *Extra Hungariam non est vita*-szerű felfogás. Pártfogolta és a pályaválasztásban segítette tehetséges tanítványait. (Mint Erdélyi Jánost Majoros András.) A politizáló diákok Habsburg- és Metternich-ellenességét „elnézte”, a leigázott népek, például a görögök, az olaszok, a lengyelek függetlenségi harcával rokon-szenvezett.

5.

Erdélyi János a gimnázium befejezése után akadémista lett: az 1830-as évek első felében – miközben alapos filozófiai műveltségre is szert tett – jogi tanfolyamot végzett. Ekkor már nem diákszemmel nézte a haza és a világ dolgait. Magyarország – szerinte is – fordulóponthoz érkezett. A liberális eszmék kikezdték az egész feudális gazdasági-társadalmi berendezkedést; az ősiségre és a rendiségre alapozott magyar törvények felett eljárt az idő. A szociális igazságosság és a közéleti demokrácia igénye terjedt; orvoslásra vártak az 1831-es felvidéki koleralázadásban felfakadt sebek. A megyék visszhangoztak a reformországgyűlések változást követelő állásfoglalásaitól; a Kollégiumnak a politikai élet homlokterébe került volt diákjai, Kossuth Lajos és Szemere Bertalan már nemcsak Pozsonyban, hanem Patakon is formálták a közvéleményt.

A világ dolgainak alakulását szintén érdeklődéssel figyelte Erdélyi János. Komoly reményeket fűzött a nyugati, felvilágosult eszmekörben fogant és nálunk is terjedő konstruktív nacionalizmushoz; a Habsburg-ellenes magyarság önvédelmi ösztönének szélsőségektől mentes megerősödését várta tőle. Ugyanakkor tartott a magyarelles és oroszbarát pánszlávizmustól; ő, aki nagy megértést tanúsított az idegen ajkú országlakók iránt, vegyes

érzelmeikkel fogadta bizonyos nemzetiségi vezetőknél az egymásra utaltság gondolatától egyre inkább eltávolodó szóbeli és írásbeli megnyilatkozásait. Viszont a Bourbon-dinasztiát megbuktató 1830-as francia forradalom örömmel töltötte el; az 1830-31-es oroszellenes lengyel felkelés vérbe fojtása lehangolta. Ellenszenvvel viseltetett a Szent Szövetség iránt; lelki rokonainak tekintette a rab népeket.

Világnézetének politikai töltése nem mondott ellent esztétikai-filozófiai felfogásának. A klasszikus német filozófián nevelkedett; kora legjobb magyar hegelianusa volt, aki nemcsak megismerkedett az idealista dialektikával, hanem elsajátította a dialektika alkalmazásának módszerét is. Rokonszenvezett Herder kultúrfilozófiájával; magáévá tette a nagy német gondolkodónak a költészetéről és a nyelvről vallott nézeteit. Sokoldalú tevékenységének a legtöbb esetben elvi megalapozottsága volt. Ennek köszönhetően – tekintve, hogy vidéki éveiben eléggé felhívta magára a szellemi élet fővárosi központjainak figyelmét – már Pestre kerülése előtt megelőzte a híre. 20-21 éves kora óta publikált; 25 évesen már beválasztották a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé; 28 éves fejjel pedig elnyerte a Kisfaludy Társaság rendes tagságát. Volt hozzá megfelelő felkészültsége: az angol, a francia, a latin, a német és az olasz nyelvben való jártasság, a rendkívüli olvasottság. A tartós külföldi utazások igazi európaivá és öntudatos magyarrá tették.

Erdélyi pályájának gyors emelkedése tulajdonképpen akkor kezdődött, amikor megjelentek a népdalok hatására és mintájára írt versei. Ezek a reformkor népies-nemzeti ízlését jól eltalálták. Közülük a legsikerültebbek (*A subámnak nincs melege, Elmennék én katonának, Tavasz vidulása, Piros a te kendőd, lobog is stb.*)

ma is frissen, tetszetősen hangzanak. Természetesen Erdélyi költészetében – az ilyen népdalszerű versek mellett – ugyan csak jelentős szerep jutott az elmélkedő-gondolati lírának. Ebben a műfajban sem volt kevésbé ihletett, mint másban. Olyan versei, mint pl. az *Ósdiakhoz, Egy gyermek születésére, A kor átka, az Unitas, A XIX. század* – minden stílris és formai kifogás ellenére – díszére válnak a polgári átalakulás és a nemzeti függetlenség problémájával vívódó reformkornak.

Folytatódott pályájának emelkedése, amikor – felkérésre – egy hozzá közel álló feladatot oldott meg: szervezte és irányította azt a gyűjtőmunkát, amelynek eredménye a *Népdalok és mondák* három kötete lett. A magyar folklór, a népköltészet maradványainak a megmentését tűzte ki célul; s ha a hatalmas anyag elrendezésekor a népdal és a műdal néha össze is keveredett – ezzel a vállalkozásával örökre beírta nevét a magyar művelődéstörténetbe. Kétségtelen azonban, hogy Erdélyi pályájának igazi magaslataihoz nemcsak a *Népdalok és mondák* tartoznak, hanem esztétikai-kritikai dolgozatai és filozófiai munkái is. Gondoljunk itt *Egyéni és eszményi* c. tanulmányára, amelyben felvetette és számunkra is majdnem tökéletesen tisztázta a típus és tipikus fogalmát. Vagy jusson eszükbe a *Valami a romantícizmusról* c. eszmefuttatása, melyben közel jutott a realizmus szükségességének felismeréséhez és népszerűsítéséhez. De ne feledkezzünk meg a *Magyar Szépirodalmi Szemlé*ben kezdeményezett hasznos polemikáiról, tudományos igényű bírálatairól sem. Úgyszintén ne hagyjuk kihullani emlékezetünkéből – még ha bizonyos fenntartásainknak olykor hangot adunk is – *A hazai bölcsészet jelenétől* számított filozófiai kutatásainak eredményeit. Erdélyi írásai ugyanis magas színvonalat képviseltek; okfejtései világosak, a következtetései

rendszerint logikusak. Haladó nézeteket vallott: ő fejtette ki először azt a Petőfi által később hangoztatott tételt, hogy a nép politikai felemelését a nép irodalmi felemelésével kell kezdeni. Demokratikus beállítottsága végig is kísérte egész életén. Ott volt a népjogok harcosai között a reformkorban; ott volt a magyar polgári demokratikus forradalom hívei között 1848-1849-ben. Hazafias érzései határozták meg állásfoglalását a polgári átalakulás időszerű kérdéseiben; becsületbeli ügyet csinált a szabadságharc szolgálatából. Exponálta magát a *Szabad hangok* kiadásával és a *Respublika* című újság szerkesztésével.

Erdélyi erős jelleme, amely kibírta családi életének sok-sok megrázkódtatását, szilárd maradt a világsi katasztrófa után is. A gerinces férfi magába fojtotta amiatti fájdalmát, hogy Pest-Budán, Magyarország idegen szívű központjában a városi tanács már 1849 decemberében díszpolgárrá választotta az ellenség három kulcsfiguráját: az orosz hadak fővezérét, Paszkievics tábornagyot, az osztrák katonai erők hírhedt főtisztjét, Haynau tábornagyot és a horvát csapatok főparancsnokát, Jellačić altábornagyot. Csak keserű vágyának adott hangot: „*Támadni kellene egy új Etelének, / E romlott világot hogy fenyítene meg / Súlyos csapással öldöklő kezének, // Mondván: Ez a csapás lengyelek honáért, / E második csapás szép Olaszországért, / A harmadik pedig tulajdon fajtámért.*” (A menekültek..., 1850)

Vállalta a bujdosást, de nem az eszmei fegyverletételt. Pest-Budáról Sárospatakra szorult, de nem hódolt be. Elszigetelődött, de nem fáradt meg: ő indított harcot Petőfi és Arany népiességének eltűlése, a „kelmeiség” ellen. Így Erdélyi nálunk dacos nemzetnevelővé vált. 1851 és 1862 között a Kollégium filozófiapro-

fesszoraként működött; a hallgatóira nemcsak alapos tudásával, hanem mély hazafiságával is hatott. Ma is elismerésre méltó, hogy a Bach-korszakban nem volt hajlandó részt venni abban a nyolc tagú kollégiumi küldöttségben, amelyik a felvidéki Nagymihályban tartózkodó Ferenc Józsefhez tisztelgő látogatásra ment. Az 1862-63-as tanévben az újjászervezett jogakadémián adott elő; az ifjúság körében helyreállította az intézmény tekintélyét. 1863-tól kettős feladatot látott el: vezette az irodalmi tanszéket és betöltötte a könyvtárnoki állást. De a kettős elfoglaltság mellett is szakított időt arra, hogy elintézzze: a világhírű hegedűvirtuóz, Reményi Ede, aki a szabadságharcban játszott szerepe miatt több mint tíz évet töltött emigrációban, hazatérte után, az 1865-66-os tanévben lelkesítő, nemzeti szellemű hangversenyt adjon a Kollégium imatermében.

Köztudott azonban, hogy a Kollégium történetébe Erdélyi János ekkor nemcsak tanárként írta be a nevét. Öregbitette az iskola hírét gazdag elméleti munkásságával, sok beszédével, számos cikkével és tanulmányával stb. Emelte az iskola fényét gyakorlati tevékenységével is: egyik kezdeményezője volt pl. a *Népiskolai Könyvtár* c. sorozat megindításának; létrehozta a *Sárospataki Füzetek* c. folyóiratot. A Kollégium történetében Erdélyi János előkelő helyet biztosított magának azzal, hogy megszervezte a Kazinczy-centenáriumot; előkészítette és lebonyolította az iskola 300 éves fennállásának megkésztését, de méltó megünneplését.

6.

Mint nyilvánvaló, Erdélyi János pályafutását ajánlatos tanulmányozni, munkásságára érdemes odafigyelni. A régi generációk rájöttek erre; a híres pataki diák és tanár 1868-ban bekövetkezett halála óta sok

helyen és sokféleképpen adták tanújelét iránta érzett nagybecsülésüknek. A mai generáció is tisztában van Erdélyi János jelentőségével. Ezért élő Sárospatakon és Nagykaposon is az 1868-ban elhunyt kiváló folklorista, esztéta, kritikus, filozófus és lapszerkesztő emléke.

A mostani évforduló mégis jó alkalom arra, hogy ismételten elgondolkodjunk Erdélyi János néhány erkölcsileg motivált cselekedetén és üzenetnek is beillő során. Korunkban ugyanis, mikor együgyű sovinizmusok rontják a kisebbségi és a többségi magyarság közérzetét, nem kell-e Erdélyi Jánossal példálózunk? Ő máig érvényesen bizonyította, hogy a józan emberekre, az okos vezetőkre, a felvilágosult népekre a kölcsönös megbecsülés, a nemzeti türelem és belátás a jellemző. Erdélyi János pl. 1864-ben Patakon a saját előszavával adott ki egy Lehoczky Tivadar által gyűjtött és lefordított *Magyar-orosz* (rutén) *népdalok* című összeállítást; 1866-ban Pesten része volt abban, hogy *A hazai nem magyar ajkú népköltészet tára* c. sorozat első kötete-ként a *Tót népdalok* jelent meg. Neki akkor természetesnek látszott az is, hogy az Alexandru Cuza moldvai román fejedelemségében élő magyarok gyermekeinek tankönyvekkel való ellátására segélyakciót szervezzen.

Korunkban, mikor – történelmünk folyamán nem először – fenyeget bennünket a közösségzüllesztés, a meghasonlás és az önrombolás veszélye, nem kell-e Erdélyi János figyelmeztetését komolyan vennünk? – Az *Unitas* című versében írta (1841): „*Mi csak játszunk a sorssal; / S az égben semmi kegy, / Míg nem lesz e hazában / A nép s a nemzet egy.*” Ma, amikor – a fokozódó nehézségek láttán – sokakat megkísért a csalóka *Ubi bene, ibi patria* – felfogás, a kozmopolitizmus, nem kell-e Erdélyi Jánosra hallgatnunk? Vörösmarty

Szózatának megjelenése előtt egy évvel, 1835-ben vetette papírra a nekünk is szóló üzenetet: „Polgárnak egy hazája, / Miként egy Istene, / Ott fejlődik, ott virágozik / Erőben szelleme.” (A bujdosó)

Higgyünk Erdélyinek halála 140. évfordulóján is! Ő – Ady szavaival élve – „európai magyar elme volt, minden nagy emberi eszmeáramlat értője és bajvívója...” (Budapesti Napló, 1907. szept. 25.)

(Elhangzott a nagykaposi Erdélyi János Napokon, 2008 májusában, az Erdélyi János halálának 140. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencián.)

Erdei békesség 2000 III., 2001,
összapréselt autórönszok, corten acél,
szabadtéri szobor-objekt, Hannover,
3x0,7x0,7 m